

DE GESCHIEDENIS VAN DE ASSENBEЕК EN WATERMOLEN(S) IN SPANKEREN 1

1.1. ASSENBEЕК

Op of nabij de grens van Spankeren met Leuvenheim stroomt de Assenbeek. Deze beek is in het Spankerense en Leuvenheimse gebied het resultaat van de samenvoeging van enkele waterloopjes, waarvan de oorsprong in Laag-Soeren ligt. In een ver verleden zal een deel van het kwelwater van het Veluwemassief op een of meer plaatsen in de Laag-Soerense bossen, later in de Laag-Soerense venige heidevelden, aan de oppervlakte zijn gekomen. Dit water heeft een weg gezocht naar lager gelegen gronden, waarbij het in het Soerense Broek belandde. Het Soerense Broek was oorspronkelijk een moerasgebied. De waterloop met het kwelwater zal zijn opgegaan in het moeras. Het moerasgebied waterde weer af op de IJssel. Het hoogteverschil in de bodem tussen de oorsprong van het kwelwater en de uiterwaarden van de IJssel is 6 tot 7 m. Het water zal de meest natuurlijke weg hebben gezocht naar de rivier, d.w.z. door het laagst gelegen gebied. Dit lage gebied lag vooral in het zuidelijke grensgebied van Leuvenheim met Spankeren. Mogelijk dat een ongestoorde natuurlijke afwatering ooit wat noordelijker heeft plaatsgevonden. Dit was dan wel voordat adellijke huizen als 'de Gelderse Toren', 'de Bockhorst' en 'de Rees' waren gebouwd, met hun aanspraken op water voor de grachten en watermolens.

Zoals bij alle rivieren is het stroombed van de IJssel door de eeuwen heen regelmatig verplaatst. Uit bodemkaarten blijkt dat er in een ver verleden rivierklei is afgezet tot vrij dicht bij het Soerense Broek. Dit betekent dat het IJsselwater dus ook vrij dicht langs het moerasgebied stroomde.

Het mag worden aangenomen dat een groot deel van het moerassige gebied tussen Spankeren en Laag-Soeren ooit zeer slecht begaanbaar was. Dat veranderde in de 10^e eeuw. In deze eeuw heeft er een duidelijke klimaatsverandering plaatsgevonden¹, het werd warmer en droger. Hoger gelegen akkers op het Veluwemassief verdroogden en werden verlaten. Deze akkercomplexen veranderden vaak in grote zandverstuivingen. De natte broekgronden langs de randen van de Veluwe werden droger en daardoor beter begaanbaar. Om het verlies aan hoger gelegen grond door verdroging te compenseren, werden de broekgronden in gebruik genomen, vooral als weiland en plaggenveld. Dit zal ongetwijfeld ook voor het Soerense Broek hebben gegolden. Om het landbouwkundige nut van het gebied te verhogen zullen er enkele sloten en greppels zijn gegraven om de afwatering te verbeteren en drinkplaatsen voor het vee aan te leggen. Bestaande natuurlijke waterloopjes werden waarschijnlijk in het afwateringsnetwerk opgenomen. Een van de waterlopen die mogelijk deels natuurlijk en deels gegraven was, zal later in het Spankerense gebied 'de Assenbeek' worden genoemd.

De Assenbeek werd belangrijk toen de landgoederen 'de Gelderse Toren', 'de Bockhorst' en 'de Rees' ontstonden. Wanneer dat precies heeft plaatsgevonden, is niet na te gaan. Echter, van 'de Rees' is bekend dat dit landgoed al in 1441 bestond, met Gijsbert van Meeckeren als eigenaar. Van 'de Gelderse Toren' bestaat een oorkonde uit 1535 die handelt over: *....den toirn to Spanckeren aff to breecken ind wederomme opt nij te maicken*²..... In 1535 is dus tenminste een tweede toren gebouwd. Wanneer de voorganger, dus de toren die afgebroken moest worden, is gebouwd, is onbekend.

De grachten van de huizen 'de Gelderse Toren' en 'de Rees' waren voor de watervoorziening in meer of mindere mate van de Assenbeek afhankelijk. Daarvoor werd in Leuvenheim bij het perceel 'Pelserslach' een vertakking in de Assenbeek gemaakt, waardoor de helft van het water naar 'de Rees' werd geleid en de andere helft langs 'de Bockhorst' naar 'de Gelderse toren'. Het is echter goed mogelijk dat de aftakking naar 'de Rees' de oorspronkelijke loop van de Assenbeek is, omdat deze aftakking door een gebied gaat dat 7,5 tot 9 m boven NAP ligt en de aftakking die naar 'de Gelderse Toren' gaat, 9 tot 10 m boven NAP en dus hoger ligt.

Voor 'de Bockhorst' was en is de Assenbeek vooral belangrijk voor de afwatering. De gracht van 'de Bockhorst' werd van water voorzien via een aantal gegraven sloten. Deze sloten bestaan

voor een deel uit afwateringssloten van de enkgronden, verder werden vanaf 'de Bockhorst' sloten aangelegd naar de 'Nardusplas', die noord-westelijk van en dichtbij de boerderij van de Familie Emperpol aan de overzijde van de Spankerenseweg in Leuvenheim ligt. (De Nardusplas is in de 19^e eeuw genoemd naar Bernardus Emperpol, die 'Nardus' werd genoemd.) Voorts is er een sloot gegraven naar een poel bij boerderij 'de Peppel' in Spankeren. Deze poel is waarschijnlijk een zogenaamde 'pingoruïne', dit is een overblijfsel uit de voorlaatste ijstijd. In de 'Nardusplas' komt kwelwater van de Veluwe aan de oppervlakte. De poel bij 'de Peppel' is het laagste punt in een komvormig deel van de enk en wordt gevuld door van de enk afstromend regenwater. Dat het water in de poel niet gemakkelijk wegzakt, houdt verband met een keileemlaag die in een groot deel van Spankeren in de ondergrond zit en die moeilijk doordringbaar is.

Waarschijnlijk vanaf de 14^e eeuw hebben marken zich intensief bemoeid met het beheer van de Assenbeek. Aanvankelijk waren dat de marken van Spankeren, Soeren en Leuvenheim, in 1779 is de mark van Spankeren en Soeren uitgebreid met die van Dieren tot de mark van Dieren, Spankeren en Soeren. Tijdens bijeenkomsten van de markegenoten is de Assenbeek herhaalde malen besproken. Dit was vaak in verband met het schouwen en ruimen van de beek. Het ging echter soms ook om ernstiger zaken. Tijdens een bijeenkomst in 1655 werd gesproken over problemen die de markegenoten hebben met het verleggen van de Assenbeek: *.....Overmits het verleyden (verleggen) van de Assenbeke wordende tot groot preindicie (nadeel) van de erffgl. in Spanckeren³.....*

In de 17^e eeuw is de loop van de Assenbeek gewijzigd om de hydrologische situatie in het gebied te verbeteren⁴.

In 1768 kwam de meester-metselaar en aannemer Carel Otto van Kesteren uit Arnhem naar Laag-Soeren. Het was zijn bedoeling om in Laag-Soeren een buitenplaats aan te leggen. Dit heeft destijds tot ernstige conflicten met de markegenoten geleid, maar uiteindelijk kreeg hij zijn zin. Hij bouwde in 1770 een landhuis genaamd 'Huize Soeren', waarbij ook een grote vijver met sloten werden aangelegd. Tussen 1791 en 1805 heeft Van Kesteren in Laag-Soeren ook nog 4 watermolens gebouwd⁵. Om vijver en watermolens van voldoende water te kunnen voorzien waren ingrijpende waterstaatkundige aanpassingen nodig. Toen Van Kesteren in Laag-Soeren aankam, was daar een enkele, kronkelende beek die gevoed werd met kwelwater uit het veen. Deze oude waterloop werd rechtgetrokken en doorgetrokken tot aan hoger gelegen grond waar een spreng werd aangegraven om zodoende meer water te krijgen. Deze waterloop werd ook opgeleid, d.w.z. hoger gelegd om meer verval te krijgen. Vervolgens is een tweede waterloop gegraven die eveneens gevoed werd door een aangegraven spreng. Deze spreng kreeg later de naam 'Badhuisspreng', omdat een deel van het water uit deze spreng naar het hydrotherapeutische badhuis 'Bethesda' werd geleid om gebruikt te worden in de watergeneeskunde. Het water werd geacht een heilzame werking te hebben. Het badhuis was in 1849 gebouwd door Pieter Nicolaas Jut van Breukelerwaard^{5, 6}. Ten slotte is nog een derde spreng aangegraven. De bovenlopen van deze beken werden in het Soerense Broek samengevoegd tot één beek.

In 1848 werd de mark Dieren, Spankeren en Soeren opgeheven. De gemeenschappelijke gronden werden onder de rechthebbende markegenoten verdeeld of verkocht. Dit had tot gevolg dat het Soerense Broek werd verkaveld en ontsloten door de aanleg van wegen, paden en sloten.

Op de markevergadering van 23 juni 1846 in de kerk van Spankeren kwam de Assenbeek in markeverband voor het laatst ter sprake. In het verslag werd daarover o.a. het volgende gezegd: *....tot het betalen der aannemings sommen wegens het vergraven van, en het verleggen van een gedeelte der Soerensche beek en de daarop uitwaterende sloten, alsmede wegens de daerstelling van twee nieuwe houten bruggen over de beek.....* Volgens de bijgaande rekeningen was de Assenbeek in de buurt van boerderij 'de Kievit' verlegd³.

Gedurende een aantal eeuwen lijkt de loop van de Assenbeek dus regelmatig te zijn gewijzigd. Dat is doorgegaan tot in de zestiger jaren van de twintigste eeuw. Toen is het deel van de Assenbeek tussen de duiker in de beek bij 'de Kievit' en het perceel 'Pelserslach' (ook wel: 'Pelsenslag') in Leuvenheim min of meer rechtgetrokken en uitgediept. In de Hottinger-atlas (1773-1794)⁷ wordt de Assenbeek in het moerasgebied tussen Laag-Soeren en 'de Kievit' als een sterk meanderende beek weergegeven. Echter het deel tussen 'de Kievit' en 'de Gelderse Toren' lijkt nauwelijks te meanderen. Er zijn in dit laatste deel van het traject weliswaar enkele bochten, maar de tussenliggende stukken zijn tamelijk recht. De tekenaar van de kaart heeft dit deel van het traject waarschijnlijk nauwkeurig weergegeven. Het was zijn opdracht om voor het toenmalige Ministerie van Oorlog een kaart van de IJssel te maken met de directe omgeving. Hij zal het moerasgebied niet hebben verkend, de fraai meanderende beek is vrijwel zeker aan zijn fantasie ontsproten en niet aan de werkelijkheid. Dat wordt bevestigd door een kaart die door de landmeter M.J. de Man tussen 1802 en 1812 is gemaakt. Hij geeft een aanzienlijk minder meanderende, hooguit enigszins kronkelende Assenbeek weer⁵.

De naam 'Assenbeek' is een historische naam. De naam is waarschijnlijk ontleend aan de gewone es, dat is een boom van de vochtige zandgronden en laagvenen. Waarschijnlijk hebben essen langs of dicht bij de beek gestaan. De naam wordt in veel oude documenten en markeboeken gebruikt.

In het begin van de 19^e eeuw lijkt deze naam in vergetelheid te raken ten faveure van een andere naam en wel: 'Soerensche beek'. Dit lijkt enigszins samen te vallen met het ontstaan van het kadaster. Op kadaster- en andere kaarten wordt vanaf de eerste helft van de 19^e eeuw de naam 'Soerensche beek' (ook wel Lage Soerensche beek) gebezigd. Dit wordt gaandeweg door iedereen overgenomen, zodat de oude naam verdwijnt. Echter, er is een boerderij aan de Spankerenseweg nr. 57 in Leuvenheim die deze naam levend houdt. Het is de boerderij van de Fam. Reinders die dicht bij de beek ligt en als naam heeft gekregen: 'de Assenbeek'. Als boerderijnaam werd 'de Assenbeek' al in 1657 in het doopboek van Brummen vermeld. (De boerderij werd soms ook 'cleyne Bockhorst' genoemd – RAG ORA 995)

In 1850 verklaarde de markerichter generaal van Hooff van 'de Bockhorst' de mark ontbonden³. Waarschijnlijk liet daarna het onderhoud van de beek te wensen over, want in 1880 werd de Soerensche broek-polder opgericht. Grondeigenaren moesten polderlasten betalen, waarvoor 'de polder' het onderhoud uitvoerde. Dat is zo gebleven tot 1960, in dat jaar is de Soerensche broek-polder opgenomen in een grotere eenheid en uiteindelijk in het Waterschap Veluwe, dat nu verantwoordelijk is voor het onderhoud van de beek.

1.2 WATERMOLEN(S) IN SPANKEREN

De geschiedenis van watermolen(s) in Spankeren begon waarschijnlijk ca. 1530. Daniel van Theuven (ook van Teuven, van Town of van Thoeven) had omstreeks 1610 het landgoed 'de Bockhorst' gekocht. In 1613 vroeg hij toestemming aan het Hof van Gelre om op de beek bij 'de Bockhorst' een korenmolen te mogen bouwen. Hij vermeldde daarbij dat de molen zou worden gebouwd op de plek waar ongeveer 83 jaar daarvoor (ca 1530) ook al een molen had gestaan⁸. Hoewel lang geleden, was dit toch niet bijzonder vroeg, want de eerste watermolen op de Veluwe was al in de 11^e eeuw gebouwd in Velp. De aanvraag van Daniel van Theuven leidde direct tot protesten van de markegenoten, omdat zij bang waren voor wateroverlast. Om voldoende verval te krijgen bij de molen moest het water worden opgestuwd. Dit zou onherroepelijk leiden tot verhoogde waterstanden tussen Laag-Soeren en 'de Bockhorst'. De landmeter Bernard Kempinck werd gevraagd dit risico te onderzoeken. Deze plaatste 'proefdammen' in de beek om het water op te stuwen. Dit leidde echter nergens tot wateroverlast⁸. Desondanks werd de toestemming om de molen te mogen bouwen nog niet gegeven. Drie jaar na het eerste verzoek herhaalde Daniel van Theuven zijn verzoek aan het Hof van Gelre. In zijn verzoekschrift zei hij o.a. dat hij een molen wilde bouwen*op zekere gelegene plaatse ende becke, door des supliants (iemand die een verzoekschrift indient) landen lopende tot*

*Spanckeren, vormaels vanden vorst des landts (hertog van Gelre) hergecommen ende een waeter coornmoelen op de vornomde beek gehaet heeft voor omtrent 3 oft 84 jaren geleden*⁹..... Het duurde echter toch nog tot 13 juni 1617 voordat Van Theuven toestemming kreeg van de rekenkamer van het Hof van Gelre om de molen te bouwen¹⁰. De commandeur van Dieren als markenrichter probeerde dit via hetzelfde hof nog te voorkomen, maar tevergeefs¹¹. De molen werd vervolgens gebouwd.

Het boek 'Negen eeuwen watermolens op de Veluwe' van H. Hagens mag gerust een standaardwerk worden genoemd. Hagens gaat in zijn boek ook in op het verzoek van Daniel van Theuven. Hij komt tot de conclusie dat Van Theuven uiteindelijk van de toestemming geen gebruik heeft gemaakt⁸. Dat is echter een aantoonbaar onjuiste conclusie. Voorts vermeldt hij in het boek dat de benedenloop van de Assenbeek de gracht van 'de Bockhorst' voedde. Ook dat is onjuist, het tegenovergestelde is waar, want zoals hiervoor al is aangegeven waterde de gracht af op de Assenbeek.

Waar de molen precies heeft gelegen is niet bekend. Het is echter wel mogelijk om een logische plek te beredeneren.

Het gehele traject van de Assenbeek kan grofweg opgedeeld worden in vier delen. Het eerste deel is vanaf dicht bij Laag-Soeren tot ongeveer de boerderij 'de Kievit', hier lag de Assenbeek op het gemeenschappelijke grondbezit van de mark Dieren, Spankeren en Soeren. Het tweede deel is vanaf 'de Kievit' tot iets voorbij het perceel 'Pelserslach', hier lag de beek waarschijnlijk op het grondgebied van de mark Leuvenheim. Vanaf iets voorbij 'Pelserslach' tot aan de grenssloot ongeveer halverweg de boerderijen 'de Burgershoeve' en 'Op 't Schaar', aan de Bockhorstweg in Spankeren, ligt het derde deel. De grenssloot die haaks op de beek is gelegd, vormde eeuwenlang de grens tussen de bezittingen van 'de Bockhorst' en 'de Gelderse Toren'. De percelen in het derde deel die in Spankeren en Leuvenheim grensden aan de Assenbeek, waren in bezit van 'de Bockhorst'. In het vierde deel, vanaf de grenssloot tot aan 'de Gelderse toren', lag de Assenbeek helemaal op grondgebied dat in het bezit was van landgoed 'de Gelderse Toren'. Om een watermolen te kunnen bouwen was het bezit van grond aan de beek noodzakelijk. Grond bezat Daniel van Theuven alleen in het derde deel. Dus ergens tussen 'Pelserslach' en de hiervoor genoemde grenssloot zal de watermolen hebben gelegen. In bronnen werd geschreven over een molen bij 'de Bockhorst'¹³, de molen zal dan ook niet ver van 'de Bockhorst' af hebben gelegen. De doorgaande route van Arnhem naar Zutphen liep eeuwenlang via de huidige Bockhorstweg in Spankeren, vervolgens voor het huis 'de Bockhorst' langs, over de Assenbeek naar Leuvenheim, Brummen en tenslotte Zutphen. Dit was omdat een deel van de huidige weg van Dieren naar Zutphen in de winter niet begaanbaar was, doordat bij hoog water in de IJssel de beek niet meer kon afwateren op de IJssel en buiten de oevers trad. Een logische plek voor een watermolen was daar waar deze route de Assenbeek kruiste. Dat was dicht bij 'de Bockhorst' en de weg was waarschijnlijk redelijk begaanbaar. Daardoor was de watermolen waarschijnlijk ook tamelijk goed bereikbaar. Bereikbaarheid was natuurlijk een belangrijk punt. De molen was een korenmolen¹⁰ en maalde mogelijk voor de hele gemeenschap van Spankeren, Laag-Soeren en een deel van Leuvenheim. Het koren, vrijwel zeker rogge, maar ook het gemalen product was zwaar. Voor het transport van deze zware producten was het gewenst dat karren e.d. de molen goed konden bereiken.

Er is mogelijk nog een reden om aan te nemen dat de molen op of dicht bij de genoemde plek heeft gestaan. Als men nu, gaande van Spankeren naar Leuvenheim, de beek oversteeft op de plaats waar de oude weg heeft gelopen, dan valt in het landschap iets bijzonders op. Aan de Leuvenheimse kant van de beek ligt direct langs de restanten van de weg en eveneens direct aan de beek een min of meer rechthoekig laag en drassig stuk land van ca. 25x50 m. De laagte is met struiken en bomen begroeid en heeft een verhoogde rand. Het geheel maakt een enigszins onnatuurlijke indruk. Dat samen leidt tot de veronderstelling dat de laagte misschien een verlande molenvijver is. Veel watermolens hadden een vijver waarin water kon worden

opgestuwd als de molen in rust was. Dit zorgde voor voldoende waterreserve om het waterrad in beweging te kunnen zetten.

Daniel van Theuven heeft niet lang plezier gehad van zijn watermolen. In 1624, tijdens de 80-jarige oorlog, vielen de Spaanse troepen de Veluwe binnen. De troepen werden aangevoerd door graaf Hendrick van den Berg. Ook Spankeren kreeg het toen zwaar te verduren. De Zutphense predikant Baudartius (Baudartio) beschreef in 1624 de gevolgen die de inval voor Spankeren heeft gehad, o.a. : *.....de vyandt heeft de Kercke te Spanckeren ende alle de huysen aldaer afghebrandt, sy hebben daer oock eenen watermeulen afghebrandt*¹²,..... Dat de molen is afgebrand werd ook bevestigd door een document in het archief van 'de Rees': *.....dat Daniel van Townen den Erffpacht van idt water gnt. (genaamd) De Asbeecke, waer vande molen verbrant was, verlaten hadde*¹³.....

Om het recht op de watermolen te behouden diende Daniel van Theuven binnen 3 jaar te herbouwen. Dit heeft hij waarschijnlijk niet gedaan omdat hij in 1630 een geschil had met Coenraet van Housz (ook Van Huijsz of Van Husz) van 'de Rees' over dit recht. Van Housz veronderstelde dat het recht vervallen was en vroeg zelf aan het Hof van Gelre toestemming om een watermolen te mogen bouwen: *....Om een moelen omtrent sijn huis die Rees inden Ampte van Brummen geleegeen op d'selve Beecke ofte waeter te moegen leggen und timmeren laten*¹³..... Dit werd hem in 1630 toegestaan. Eveneens in 1630 moest eerst nog een conflict over waterrechten met Daniel van Theuven worden opgelost. Van Housz riep daartoe de hulp in van Gerrit Noordinck, scholtis van het ambt Brummen en 3 getuigen. De getuigen zijn Frederick Beecker, 70 jaar oud, Evert Arends, 52 jaar oud, en Derrick Wolters, 70 jaar oud. De getuigen hadden hun hele leven of lange tijd in de mark Leuvenheim gewoond en kenden de situatie van de Assenbeek van oudsher. De getuigen werd gevraagd: *....off haer niet well bewust, ende goede wettenschap hebben, dat die sellffen van de Assenbeecke van alts hear langs die buirschap Loevenum ende so voorts door die landerijen tot het huiss de Rees behorende, hoeren cours (loop) genoemen ende geloepen heeft....*, dit werd door de getuigen bevestigd. Voorts werd de getuigen gevraagd of ze zich ervan bewust waren dat Daniel van Theuven bij zijn goed 'de Bockhorst' een watermolen had gebouwd: *....ende om zijn molle te benificeeren (bevoordelen) het water te(ken)maell tot zijn molle getrocken ende also de Buirschap Loevenem daer van beroefft (beroofd), ende sulx alles tot haeren Marckelijcken schade, ende der landerijen tot den huise Reess gehoerende,om aen gesien dat die hellffte van het water van aldes (oudsher) haar den Buirschap Loevenum toe quam*¹³.....Ook dit werd door de getuigen bevestigd. Dit alles zal in 1630 niet een zodanig heikel punt zijn geweest, omdat de watermolen in 1624 immers al was afgebrand. Misschien moet het meer worden gezien als een actie van Van Housz om voor de toekomst de rechten op water van de Assenbeek via de Leuvenheimse vertakking veilig te stellen.

Van Housz heeft de molen waarschijnlijk nooit gebouwd. Dat blijkt uit de jaarrekening over 1677/1678 van de Rekenkamer van de Hof van Gelre. Over de molen van Van Housz werd vermeld: *...is noit ganckbaer geweest, en is wech, ergo memorie....*

Wel richtte Coenraet van Housz zich op 9 november 1639 tot de heren van de Rekenkamer om zich te beklagen over het feit dat een dijk in de Assenbeek was doorgestoken, waarschijnlijk om te voorkomen dat er water naar 'de Rees' zou stromen, ofwel om meer water via 'de Bockhorst' te laten stromen. Wie de dijk had doorgestoken werd niet aangegeven, het ligt echter voor de hand dat dit in opdracht van Daniel van Theuven was uitgevoerd. Het document uit het archief van 'de Rees' waarin het voornoemde probleem wordt beschreven bevat o.a. de volgende passage: *.....So is nochtans so, dat 't gebeurt is, dat bij off ontijde (nacht) den dijk van deselve beke is doorgesteecken tot grooten schade ende ongerijff van suppl*¹³.....

Uit 'protocollen van bezwaar' van 1670 blijkt dat de 4 kinderen van Daniel van Theuven 6000 gulden hebben geleend van Wilt Jan van Broeckhuysen, heer van 'de Gelderse Toren'. Van Broeckhuysen kreeg het landgoed en huis 'de Bockhorst' als onderpand. Er werd ook een regeling met Van Broeckhuysen getroffen over herbouw van een watermolen: *.....Ende dewijl het*

*huys Boekhorst van olde tijden bereghtright is op de beecke aldaer een watermoelen te hebben ende te holden, welcke door oorloghtijden is worden destrueert (vernield), ende in cas van genoeghsaem water weder opgemaect soude connen worden.....so is tussen gemelte contractanten geconvenieert (overeengekomen) en overcommen dat het recht van voors. Meulen.....voor die helfte sal comen ten profite van WelGeb. Heer Broeckhuysen.....Evenals Van Housz deed in 1630, werd door Wilt Jan van Broeckhuysen de vertakking van de Assenbeek over 'de Bockhorst' naar 'de Gelderse toren' veilig gesteld. Ook ditmaal werden door de scholtis van Rheden voornamelijk oudere getuigen opgeroepen om aan te geven hoe de loop van de Assenbeek van oudsher was geweest. Waarschijnlijk vond men destijds getuigenverklaringen van oudere markegenoten in dit soort aangelegenheden voldoende betrouwbaar. De getuigen waren Roeloff Jansen, 66 jaar, Frerick Frericx, 36 jaar, Jacob Jansen, ongeveer 51 jaar, en Jacob Tonissen, 72 jaar. De getuigen kregen 5 vragen voorgelegd betreffende de loop van de Assenbeek o.a.:.....*Off Getuigen weten, dat de Spanckerse beek koomt uijt het Sourense wentie, (of 'weetie', hiermee wordt waarschijnlijk moeras of veen bedoeld) ende loopt door de Spanckerse groene gemeente, ende wordt alsdan voort die Assenbeeck g(e)n(oem)t, langhs de Boickhorst ende Leuvensche gemeente, ende loopt alsoo door het guet Ten Holthe (Burgershoeve, Bockhorstweg 8 Spankeren), ende het erve Gumster, ende die Gumster-brugge doir.....*vervolgens:.... *Off Getuige wel weet, dat de rentmr. Gysen, wegens Sijn princellicke Hoogheijt van Oranjen, wegens Huijs te Dieren, als marckenrichter, neffens de enderen Erffgenamen van Spankeren Ende Souren deselven beek hebben geschout, ende deselven oock bevonden haer loop te beginnen uijt het Sourense weetie, met een cours of loop onder de Gumster-brugge door*¹³..... De brug bij 'de Gumster' lag ook dicht bij 'de Gelderse Toren'.*

Vanaf 1675 is het eigendom van het landgoed en huis 'de Bockhorst' overgegaan op Herman van Delen, ontvanger-generaal van de Arnhemse kwartier^{14,15}.

Waarschijnlijk is de regeling t.a.v. de watermolen eerder getroffen dan de datum van de 'protocollen van bezwaar' aangeeft, gezien het volgende:

In 1669 wordt de erfpacht voor het water in het Soeren en Spankerense veld met het recht om watermolens te bouwen uitgegeven aan Herman van Delen. Dit werd bekend gemaakt via publicatie in de kerken van Spankeren, Brummen en Hall. Herman van Delen en de geërfden van de mark van Leuvenheim kwamen op 2 mei 1669 bij de Assenbeek bij elkaar om afspraken te maken over de beek en het gebruik van het water. Dit was om conflicten zoals die er waren met Daniel van Theuven te voorkomen. Er werd o.a. afgesproken.....*dat het water soodanich niet zal worden gestout (gestuwd) dat die broecken ende velden daer door (ver)drincken.....dat die meulens geleijt zullen moeten worden bovendie Evickhorst ('Evickhorst' is een stuk weiland dat ter hoogte van boerderij 'de Kievit' in Leuvenheim aan de beek ligt) ende dat het waeter langes die Evickhorst sal lopen tot an het uijterste van Pelsersslach om sich aldaer naer ouder gewoont half door die wiltbaen ende Loevenen ende half door die Bockhorst ende Spankeren te (ver)deilen*^{13,16}.....

In 1669 erkende het Hof van Gelre dat Herman van Delen bevoegd was om in de mark van Soeren of in het district van Spankeren naar water te graven en wanneer het water gevonden was, daarop één of meer molens te mogen bouwen¹⁷.

Het graven naar water betekende hier waarschijnlijk het aangraven van sprengen.

1.3 DISCUSSIE

Toen in 1624 de watermolen afbrandde verdween daarmee waarschijnlijk de tweede watermolen uit Spankeren (of Leuvenheim). Tussen 1624 en 1670 hebben meerdere personen het recht gehad op minstens een deel van het water van de Assenbeek en het recht om een watermolen te bouwen. Die personen waren: vanaf 1624 Daniel van Theuven van 'de Bockhorst' en erffenamen, mogelijk ook Wilt Jan van Broeckhuysen van 'de Geldersche Toren'. Vanaf 1630 Conraet van Housz van 'de Rees' en vanaf 1669 Herman van Delen van 'de Bockhorst'.

Tussen 1624 en 1670 is er veel te doen geweest over de Assenbeek, over rechten op het water en de loop van de Assenbeek. Er zijn veel gesprekken over gevoerd, veel werd ook in documenten opgetekend. Voor elk van bovengenoemde personen ging het uiteindelijk om (her)bouw van de watermolen. Het lijkt er echter sterk op dat geen van bovengenoemde personen na 1624 ook werkelijk een watermolen heeft gebouwd. Na 1670 werden in de nog bestaande documenten geen watermolens meer vermeld in Spankeren. De watermolen die in 1624 door de Spaanse troepen in brand werd gestoken, was waarschijnlijk de laatste watermolen van Spankeren.

Wat nu nog overblijft en moeilijk te verklaren is, zijn twee vermeldingen aangaande aan molens gerelateerde beroepen. In *Staet en inventaris van den Boedel ende nalatenschap van wijlen den Hoogwelgebr. Gestr. Heer Willem Baron van Broekhuisen (1764)*:

11) *Het haverland in pacht gebruikt wordende door de **Mulder** van Spankeren en Desselves Participanten*¹⁶.....

De tweede vermelding komt uit een genealogie:

*Hendrik de Goeij, zoon van Maas Hendriks de Goeij en Egbertje Berends, geboren in Velp 18-8-1789 en overleden in Spankeren 15-1-1824, was voor zijn huwelijk in 1820 werkzaam in Spankeren en Hall als **papiermakersknecht***¹⁸.....

Mogelijk heeft Hendrik de Goeij niet in Spankeren maar in Laag-Soeren gewerkt. Aan de bovenlopen van de Assenbeek in Laag-soeren had Carel Otto van Kesteren tussen 1791 en 1805 immers 4 molens gebouwd, waarvan 3 papiermolens.

Wie de **mulder** van Spankeren was die in 1764 het haverland pachtte en waar zijn molen stond, blijven vooralsnog raadselen.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

1. Heidinga, H.A., 1985. Toen het weer droog was, een milieuramp in de 10^e eeuw. Natuur & Techniek '85, 9, 53^e jaargang.
2. Nijhoff IV, oorkonde non1816, 1 september 1535.
3. R.A.G., archieven van marken en maalschappen 0366. Mark van Dieren, Spankeren en Laag-Soeren, dozen 30 en 31.
4. Anonymus, 1998. Concept-toelichting te beschermen gezicht Laag-Soeren, Gelders Genootschap.
5. Scholten, F.W.J. 2003. De betekenis van Carel Otto van Kesteren voor het beschermde dorpsgezicht Laag-Soeren. In: Historisch geografisch tijdschrift, 21^e jaargang.
6. Anonymus, 2001. Cluster Soerense beek, Beheers- en onderhoudsplan. Waterschap Veluwe, Steenbokstraat 10, Apeldoorn.
7. Versfelt, H.J., 2003. De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland. Heveskes Uitgevers, Groningen.
8. Hagens, H., 1998. Op kracht van stromend water. Negen eeuwen watermolens op de Veluwe. NV Uitgeverij Smit van 1876, Hengelo.
9. R.A.G. , Archief Hof, Inv. Nr. 5051, Civiel Proces 1613-13
10. R.A.G., Civ. Sent. V, blz. 255; Pleidooiboek IV, blz 58, 0427, Archief Landgoed 'de Rees'.
11. Nijhoff, 1856. Civ. Sent. V, blz 255; Pleidooiboek IV blz 58vo.
12. VEELAU-FASTEL-AVOND-SPEL ofte cort verhael van den alarm die op Vastel-avond in de Veelau gheweest is. Beschreven Van Gulielmo Baudartio, Predikant binnen Zutphen. By Andries Jansz. Van Aelst, Boeckverkoper, anno 1624.
13. R.A.G. , 0427, Archief Landgoed De Rees.
14. R.A.G. Rechterl. Arch. Veluwe, Protocollen van Bezwaar 1675-1732, no. 964 e.v.
15. Voorst Vader, W.L. van, 2000. HET HUIS GENAAMD **DE BOCKHORST** VAN OUDS GELEGEN IN VELUWEZOOM, AMBT RHEDEN, KERSPEL SPANKEREN. Archief 'de Bockhorst'.
16. R.A.G. , 1538. Archief Van Rhemen, de Gelderse Toren
17. Nijhoff, 1856. Pleidooiboek XXXVIII, blz 37.
18. Genealogie site van Jeroen en Gerdien Nikkels, Gezinsbladen [1000 – 1099], Gezinsblad 1049.
19. Spoel, J.A., 1968. Gelders Molenboek. Opdr. Provinciaal Bestuur van Gelderland. Walburg Pers Zutphen.

DE GESCHIEDENIS VAN DE ASSENBEEK EN WATERMOLEN(S) IN SPANKEREN 2

Op of nabij de grens van Spankeren met Leuvenheim stroomt de Assenbeek. In een ver verleden zal een deel van het kwelwater van het Veluwemassief, op enkele plaatsen in de Laag-Soerense venige heidevelden aan de oppervlakte zijn gekomen. Dit water heeft een weg gezocht naar lager gelegen gronden, waarbij het in het Soerense Broek belandde. Het Soerense Broek was oorspronkelijk een moerasgebied. De waterloop zal zijn opgegaan in het moeras. Het moerasgebied waterde weer af op de IJssel. Het hoogteverschil in de bodem tussen de oorsprong van het kwelwater en de uiterwaarden van de IJssel is 6 tot 7 meter. De Assenbeek werd belangrijk toen de landgoederen 'de Gelderse Toren', 'de Bockhorst' en 'de Rees' in Brummen ontstonden. De grachten van de huizen 'de Gelderse Toren' en 'de Rees' waren voor de watervoorziening in meer of mindere mate van de Assenbeek afhankelijk, 'de Bockhorst' voor de ontwatering. Bij het perceel 'Pelserslach' in Leuvenheim was er een vertakking in de Assenbeek, waardoor de helft van het water naar 'de Rees' werd geleid en de andere helft langs 'de Bockhorst' naar 'de Gelderse toren'. Waarschijnlijk is de aftakking naar 'de Rees' de oorspronkelijke loop van de Assenbeek, omdat deze aftakking door een gebied gaat dat 7,5 tot 9 m boven NAP ligt en de aftakking naar 'de Gelderse Toren' 9 tot 10 m boven NAP en dus hoger ligt. Deze aftakking lijkt gegraven te zijn.

Waarschijnlijk vanaf de 14^e eeuw heeft de marke van Spankeren en Soeren zich intensief bemoeid met het beheer van de Assenbeek. Tijdens markevergaderingen is de Assenbeek herhaalde malen besproken. Dit was vaak in verband met het schouwen en ruimen van de beek. Het ging echter soms ook om ernstiger zaken. Tijdens een bijeenkomst in 1655 werd gesproken over de bezwaren die de markegenoten hadden tegen de voorgenomen verlegging van de Assenbeek: *.....Overmits het verleyden (verleggen) van de Assenbeke wordende tot groot preindicie (nadeel) van de erfogl. in Spanckeren.....* Wat precies het nadeel was, is in het markeboek niet vermeld. Wel wordt in het boek regelmatig melding gemaakt van vergravingen of verleggingen van de beek.

De naam 'Assenbeek' is een historische naam. De naam is waarschijnlijk ontleend aan de gewone es, dat is een boom van de vochtige zandgronden en laagvenen. Waarschijnlijk hebben essen langs of dicht bij de beek gestaan. De naam wordt in veel oude documenten en markeboeken gebruikt.

In het begin van de 19^e eeuw lijkt deze naam in vergetelheid te raken ten faveure van een andere naam en wel: 'Soerensche beek'. Dit lijkt enigszins samen te vallen met het ontstaan van het kadaster.

In 1768 kwam de meester-metselaar en aannemer Carel Otto van Kesteren uit Arnhem naar Laag-Soeren. Het was zijn bedoeling om in Laag-Soeren een buitenplaats aan te leggen. Dit heeft destijds tot ernstige conflicten met de markegenoten geleid, maar uiteindelijk kreeg hij zijn zin. Hij bouwde in 1770 een landhuis genaamd 'Huize Soeren', waarbij ook een grote vijver met sloten werden aangelegd. Tussen 1791 en 1805 heeft Van Kesteren in Laag-Soeren ook nog 4 watermolens gebouwd. Toen Van Kesteren in Laag-Soeren aankwam, was daar één beek die gevoed werd met kwelwater uit het veen. Deze oude waterloop werd doorgetrokken tot aan hoger gelegen grond waar een spreng werd aangegraven om zodoende meer water te krijgen. Deze waterloop werd ook opgeleid, d.w.z. hoger gelegd om meer verval te krijgen. Vervolgens is een tweede waterloop gegraven die eveneens gevoed werd door een aangegraven spreng. Deze spreng kreeg later de naam 'Badhuisspreng', omdat een deel van het water uit deze spreng naar het hydrotherapeutische badhuis 'Bethesda' werd geleid om gebruikt te worden in de watergeneeskunde. Het badhuis was in 1849 gebouwd door Pieter Nicolaas Jut van Breukelerwaard. Ten slotte is nog een derde spreng aangegraven. De verschillende waterlopen werden in het Soerense Broek samengevoegd tot één beek.

Daniel van Theuven had omstreeks 1610 het landgoed 'de Bockhorst' gekocht. In 1613 vroeg hij toestemming aan het Hof van Gelre om aan de beek bij 'de Bockhorst' een korenmolen te mogen bouwen. Hij vermeldde daarbij dat de molen zou worden gebouwd op de plek waar ongeveer 83 jaar daarvoor (ca 1530) ook al een molen had gestaan van de hertog van Gelre. De aanvraag van Daniel van Theuven leidde direct tot protesten van de markegenoten, omdat zij bang waren voor wateroverlast. Om voldoende verval te krijgen moest het water bij de molen namelijk worden opgestuwd. Dit zou onherroepelijk leiden tot verhoogde waterstanden tussen Laag-Soeren en De Bockhorst'. De landmeter Bernard Kempinck heeft het gevaar onderzocht door 'proefdammen' in de beek te leggen om het water ruim één meter op te stuwen. Dit leidde nergens tot wateroverlast. Het duurde echter toch nog tot 13 juni 1617 voordat Van Theuven toestemming kreeg van de rekenkamer van het Hof van Gelre om de molen te mogen bouwen. Kort daarna werd de watermolen gebouwd. Helaas bestaan er van deze molen geen beschrijvingen of afbeeldingen.

De vroegste vermelding van een watermolen aan de Assenbeek is in een document uit 1369. De molen heeft waarschijnlijk gestaan aan de beek, waar deze de weg kruiste, die vóór 'De Bockhorst' langs naar Leuvenheim voerde. Deze weg is nog steeds voor een deel aanwezig. Dicht bij de kruising valt nu in het landschap nog iets bijzonders op. Aan de Leuvenheimse kant van de beek ligt direct langs de restanten van de weg en eveneens direct aan de beek een min of meer rechthoekig laag en drassig stuk land van ca. 25x50 m. De laagte is met struiken en bomen begroeid en heeft een verhoogde rand, mogelijk dijken. Het geheel maakt een enigszins onnatuurlijke indruk. Dat samen leidt tot de veronderstelling dat de laagte misschien een verlande molenvijver is. Veel watermolens hadden een vijver waarin water kon worden opgestuwd als de molen in rust was. Dit zorgde voor voldoende waterreserve om het waterrad in beweging te kunnen zetten.

Daniel van Theuven heeft niet lang plezier gehad van zijn watermolen. In 1624, tijdens de 80-jarige oorlog, vielen de Spaanse troepen de Veluwe binnen. De troepen hebben in Spankeren gruwelijk huisgehouden. Alle gebouwen werden vernield, waaronder ook de watermolen, die nooit werd herbouwd.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

- Heidinga, H.A., 1985. Toen het weer droog was, een milieuramp in de 10^e eeuw. *Natuur & Techniek* '85, 9, 53^e jaargang.
- Nijhoff IV, oorkonde non1816, 1 september 1535.
- R.A.G., archieven van marken en maalschappen 0366. Mark van Dieren, Spankeren en Laag-Soeren, dozen 30 en 31.
- Anonymus, 1998. Concept-toelichting te beschermen gezicht Laag-Soeren, Gelders Genootschap. Scholten, F.W.J. 2003. De betekenis van Carel Otto van Kesteren voor het beschermde dorpsgezicht Laag-Soeren. In: *Historisch geografisch tijdschrift*, 21^e jaargang.
- Anonymus, 2001. Cluster Soerense beek, Beheers- en onderhoudsplan. Waterschap Veluwe, Steenbokstraat 10, Apeldoorn.
- Versfelt, H.J., 2003. De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland. Heveskes Uitgevers, Groningen.
- Hagens, H., 1998. Op kracht van stromend water. Negen eeuwen watermolens op de Veluwe. NV Uitgeverij Smit van 1876, Hengelo.
- R.A.G., Archief Hof, Inv. Nr. 5051, Civiel Proces 1613-13
- R.A.G., Civ. Sent. V, blz. 255; Pleidooiboek IV, blz 58, 0427, Archief Landgoed 'de Rees'.
- Nijhoff, 1856. Civ. Sent. V, blz 255; Pleidooiboek IV blz 58vo.
- VEELAU-VASTEL-AVOND-SPEL ofte cort verhael van den alam die op Vastel-avond in de Veelau gheweest is. Beschreven Van Gulielmo Baudartio, Predikant binnen Zutphen. By Andries Jansz. Van Aelst, Boeckverkoper, anno 1624.
- R.A.G., 0427, Archief Landgoed De Rees.
- R.A.G. Rechterl. Arch. Veluwe, Protocollen van Bezwaar 1675-1732, no. 964 e.v.
- Voorst Vader, W.L. van, 2000. HET HUIS GENAAMD DE BOCKHORST VANOUDES GELEGEN IN VELUWEZOOM, AMBT RHEDEN, KERSPEL SPANKEREN. Archief 'de Bockhorst'.

R.A.G. , 1538. Archief Van Rhemen, de Gelderse Toren
Nijhoff, 1856. Pleidooiboek XXXVIII, blz 37.
Genealogie site van Jeroen en Gerdien Nikkels, Gezinsbladen [1000 – 1099], Gezinsblad 1049.
Spoel, J.A., 1968. Gelders Molenboek. Opdr. Provinciaal Bestuur van Gelderland. Walburg Pers Zutphen.